

Inhoud

Twintig jaar NEM:
terugblikken en koffiedik kijken

Ook twintig jaar Compendium
voor de Leefomgeving

De VHR rapportage
leunt sterk op het NEM

NEM viert mijlpaal met lezingen

Meer dan een eeuw aan
vlindergegevens geanalyseerd

Vleermuis Transecttellingen

Een nieuwe samenwerkings-
overeenkomst NEM

Twintig jaar NEM: terugblikken en koffiedik kijken

In 1999 besloten de ministeries van LNV, het toenmalige VROM, Rijkswaterstaat, het RIVM en het CBS om nauw te gaan samenwerken bij de natuurmonitoring. Het Netwerk Ecologische Monitoring ging daarmee van start. De provincies sloten zich kort daarop bij het NEM aan. Het doel was om betrouwbare natuurinformatie te krijgen bij kwesties die relevant zijn voor de betrokken organisaties.

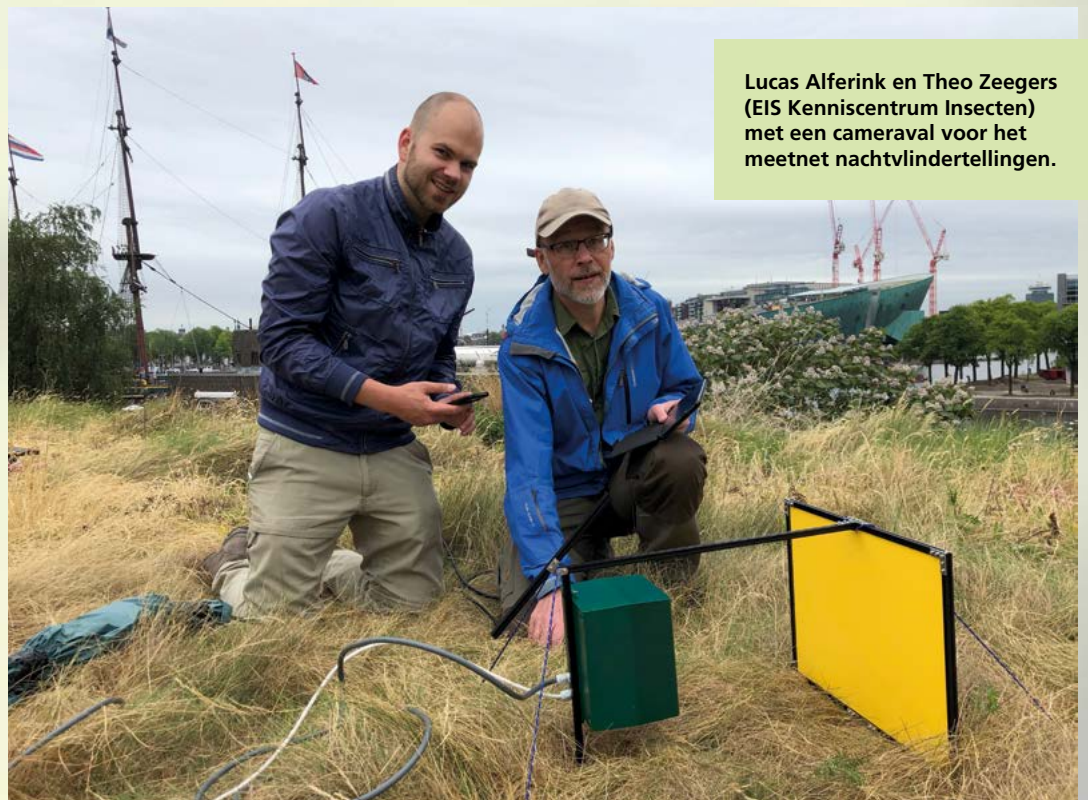
De informatiebehoefte van de NEM-organisaties werd vertaald in een handvol meetdoelen die richtinggevend werden voor de natuurmonitoring, zoals de trends van soorten die volgens nationale wetgeving en internationale verdragen beschermd zijn. De idee was verder om het verzamelen van gegevens zoveel mogelijk door vrijwilligers

te laten doen; dat gebeurde immers toch al, het was relatief goedkoop en ook goed voor het draagvlak voor natuurbehoud. De organisaties die het vrijwilligerswerk coördineerden kregen daardoor ook een centrale positie in het NEM en bovendien een structurele financiering.

Het NEM startte met 15 meetprogramma's, waarbij slechts in enkele gevallen (ook) professionele veldmedewerkers werden ingeschakeld.

Onder de NEM-vlag konden jaar-in-jaar-uit contracten met de soortenorganisaties worden afgesloten voor het organiseren van de meetnetten met vrijwilligers. Dat had als gunstig gevolg dat er geïnvesteerd kon

Om het milieu te sparen willen we graag meer nieuwsbrieven digitaal verspreiden. Wanneer u deze nieuwsbrief voortaan alleen nog digitaal wilt ontvangen, wordt u verzocht dit aan de redactie door te geven onder vermelding van uw e-mailadres of uw adresgegevens door te geven via www.netwerkecologischemonitoring.nl.

Lucas Alferink en Theo Zeegers
(EIS Kenniscentrum Insecten)
met een cameraval voor het
meetnet nachtvlindertellingen.

worden in de aansturing van vrijwilligers en in de gegevensverwerking. Zo kwam een kwaliteitsslag op gang die tot méér en betrouwbaarder trendcijfers leidde. Dat laatste was geen overbodige luxe: in 2000 werden de weidevogelcijfers van Sovon en CBS nog als ondeugdelijk weggezet in de Volkskrant. Die cijfers werden kort daarop verbeterd door ook de weidevogeltellingen van provincies in het NEM op te nemen en de trend statistisch beter te berekenen.

Inmiddels loopt het NEM al twintig jaar en is er veel veranderd. De informatiebehoefte is aanzienlijk toegenomen en er zijn inmiddels bijna dertig meetdoelen, variërend van trends in Habitatrichtlijnsoorten, trends in gebieden met agrarisch natuur- en landschapsbeheer tot de verspreiding van bepaalde soorten. Het aantal meetprogramma's is nu ongeveer verdubbeld ten opzichte van het begin. De meetdoelen waarmee het NEM aftrapte zijn merendeels anders ingevuld of vervallen. Deze sterke dynamiek in informatiebehoefte was aan het begin van het NEM niet verwacht.

De verschuiving in informatiebehoefte betekende dat er nieuwe meetprogramma's bij moesten komen, of dat ze - soms ingrijpend - moesten worden aangepast. Een voorbeeld van aanpassing: het meetdoel van het libellenmeetnet luidde aanvankelijk het bepalen van populatietrends van achttien aandachtsoorten. Momenteel gaat het om de populatietrend van zeven habitatrichtlijnsoorten waaronder soorten die in het begin nog niet in het meetnet zaten. Van de overige libellensoorten wordt de trend in grootte van het verspreidingsgebied bepaald.

De gegevensinzameling en -verwerking is ook totaal veranderd. In 1999 werden waarnemingen nog op veldformulieren gezet, waarna deze werden ingezameld en vertoetst door datatypisten. Tegenwoordig zijn formulieren verdwenen en gaat de gegevensverzameling via mobiele apps, internet-portals en met hulpmiddelen als batdetector en eDNA. De gegevens komen daardoor veel sneller beschikbaar dan twintig jaar geleden en fouten bij de invoer worden al meteen gesignaleerd en verbeterd.

Verder heeft de ontwikkeling van statistische methoden gevolgen voor het NEM. Aanvankelijk werd alleen gewerkt met gegevens verzameld via gestandaardiseerde veldmethoden en werden niet-gestandaardiseerde gegevens onbruikbaar geacht. Inmiddels is de hoeveelheid niet-gestandaardiseerde data enorm toegenomen door de opkomst van onder andere waarneming.nl. Daarmee zijn verspreidingskaarten te maken die voor sommige meetdoelen van belang zijn. Met nieuwe methoden kunnen echter uit deze "big data" ook betrouwbare trendschattingen worden berekend. Dat lukt bij de ene soortgroep beter dan bij de andere, maar intussen worden niet-gestandaardiseerde gegevens uit de NDFF al op grote schaal in het NEM gebruikt.

Ook de overheidsorganisaties die het NEM opzetten, bleven niet ongewijzigd. Organisaties reorganiseerden, kregen andere verantwoordelijkheden of verdwenen zelfs helemaal van het toneel van natuurmonitoring. Ook kwamen er steeds nieuwe mensen op sleutelposities die aan het NEM moesten wennen. De kosten van het NEM werden in het begin nog verdeeld tussen alle betrokken overheidsorganisaties, maar tegenwoordig komt het leeuwendeel van LNV. Maar de samenwerking bestaat nog steeds en wordt binnenkort zelfs hernieuwd. En het hoofddoel om betrouwbare en voor de overheid relevante cijfers te verkrijgen is bereikt: de trends staan nauwelijks meer ter discussie en zijn goed bruikbaar voor onder meer de VHR-rapportage (zie elders in deze Nieuwsbrief).

De komende jaren zullen veranderingen zich ongetwijfeld blijven voordoen. Zo zal de gegevensinzameling voor een groter deel verlopen via eDNA, batdetectoren, cameravallen, automatische soortherkenning en mogelijk het gebruik van drones. Dat zou kunnen inhouden dat meer vrijwilligers gaan meedoen zonder grote soortkennis. Verder zullen waarnemers door het gebruik van apps meer informatie prijsgeven over hun veldwerk, zoals over de gevolgde route en de tijdsduur. Dan is bij de statistische analyse beter rekening te houden met variatie in meetinspanning en eigenlijk vervagen dan de verschillen tussen gestandaardiseerde en niet-gestandaardiseerde data meer en meer. Combinatie van gestandaardiseerde en niet of minder sterk gestandaardiseerde gegevens kan mogelijk betere en actuelere verspreidingskaarten opleveren en betere aantalsschattingen en trends daarin.

De meetdoelen zullen eveneens veranderen, al naar gelang de beleidsmatige kwesties die gaan spelen. De monitoring voor de Vogel- en Habitatrichtlijn zal voorlopig wel blijven of zelfs worden uitgebreid als de kwaliteit van habitattypen meer aan de hand van het voorkomen van soorten wordt bepaald. De monitoring ten behoeve van provinciale wensen zal mogelijk ook extra aandacht krijgen. Insectenmonitoring zou een grotere rol kunnen krijgen in het NEM. Of wellicht bodemfauna in het agrarisch gebied. Gaat het NEM ontwikkeld worden om de effecten van maatregelen adequaat te kunnen volgen?

Vergeleken met 20 jaar geleden is het NEM sterk veranderd qua betrokken organisaties, meetdoelen, meetprogramma's, inzamelen en verwerken van gegevens en statistische analysemethoden. Het NEM heeft tot dusver alle veranderingen goed doorstaan. De toekomst van het NEM is zonnig als de uitvoerders van meetprogramma's voldoende in de gaten blijven houden dat de meetprogramma's nog aansluiten bij prangende vragen vanuit het beleid.

Arco van Strien en Tom van der Meij (CBS)

Ook twintig jaar Compendium voor de Leefomgeving

Het Compendium voor de Leefomgeving (CLO; www.clo.nl) biedt beleidsmakers, politici, professionals en geïnteresseerde burgers actuele gegevens over ruimte, milieu, natuur en landschap.

Ook veel gegevens verzameld onder de vlag van het NEM vinden hun weg naar het CLO in de vorm van (natuur) indicatoren.

Net als het NEM viert ook het CLO dit jaar zijn 20-jarig jubileum. Met het beschikbaar stellen van deze gegevens is het CLO de afgelopen 20 jaar onmisbaar gebleken voor de beleidsvorming en het maatschappelijke debat over de leefomgeving.

Het Compendium voor de Leefomgeving is een uitgave het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS), het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL), het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM) en Wageningen University & Research (WUR). Met meer dan 300.000 bezoekers en zo'n 700.000 pageviews per jaar is het CLO een gegevensplatform dat er toe doet.

Op 6 november a.s. wordt aandacht besteed aan het jubileum middels een mini-symposium. Voor dit mini-symposium zijn auteurs, redacteuren en andere direct betrokkenen bij het CLO uitgenodigd.

Richard Verweij (CBS) en Melchert Reudink (PBL)

De VHR rapportage leunt sterk op het NEM

Afgelopen zomer zijn de rapportages over artikel 17 van de Habitatrichtlijn en artikel 12 van de Vogelrichtlijn door LNV ingediend bij de EU. Dat gebeurt elke zes jaar. Achter de schermen hebben tal van instellingen en mensen daaraan een bijdrage geleverd in opdracht van LNV en gecoördineerd door de WOT Natuur en Milieu, te weten WENR, Sovon, WMR en de soortenorganisaties. Deze 2 projecten werden begeleid door LNV, provincies, BIJ12, CBS en Rijkswaterstaat.

Eén van de belangrijkste onderdelen van de rapportages betreffende de soorten is de informatie over recente trends in de populatieomvang van VR- en HR-soorten. Voor de Vogelrichtlijn is het nodig om de trend van vrijwel alle inheemse vogelsoorten te rapporteren. Van verreweg de meeste soorten is de populatietrend beschikbaar via één van de NEM-vogelmeetnetten. Bij de Habitatrichtlijn gaat het om de trend van een kleine 80 soorten, variërend van amfibieën tot vaatplanten. Van de meeste daarvan is inmiddels een trendschatting te geven, hetzij in de vorm van een populatietrends of de trend in verspreiding.

Dat er van VR- en HR-soorten veel trendschattingen voorhanden zijn, is geen verrassing. Het NEM stuurt immers al jarenlang aan op de adequate monitoring van die soorten.

Behalve over soorten is ook gerapporteerd over de structuur en functie (ook wel kwaliteit genoemd) van habitattypen. Bij de eerdere VR en HR-rapportages is de structuur en functie van habitattypen beoordeeld op basis van expertkennis (bij gebrek aan data). Deze keer is gebruikt gemaakt van de informatie over het voorkomen en de trends van soorten om de structuur en functie van habitattypen te bepalen. Dit onderdeel van de HR rapportage leunt dus nu dus ook sterk op soortinformatie uit NEM en NDFF. Het voordeel van deze methode is dat het op data gebaseerd is en herhaalbaar is. De provinciale karteringen zijn van belang voor het bepalen van de locatie en omvang en mogelijk ook kwaliteit van habitattypen. Deze waren echter nog niet centraal beschikbaar en toegankelijk.

Anne Schmidt (WOT)

Minister Schouten bezoekt de NEM-stand op de vorige landelijke dag van Sovon. Op de komende Sovon-dag wordt een serie lezingen verzorgd rondom 20 jaar NEM.

NEM viert mijlpaal met lezingen

Bij een aan het NEM verbonden organisatie werd eens verteld dat er vanuit het management veel aandacht is voor "viermomenten". Een afgerond project, een nieuwe samenwerkingsovereenkomst, een zoveel-jarig jubileum: alles werd aangegrepen voor een feestje. Daar zat natuurlijk de nodige managementpsychologie achter. Nieuwsgierig gingen we op zoek naar de psychologie van het vieren en vond uitspraken als: 'vieren gaat niet om de mijlpaal an sich', 'vieren zorgt voor een gevoel van saamhorigheid' en 'vieren is een uiting van dankbaarheid voor de mensen die met je mee willen vieren'.

Voor de laatste twee gedachten geven mooi weer wat het NEM-kernteam beoogt met het vieren van 20 jaar NEM. Samen met de vele vrijwillige waarnemers willen we genieten van de resultaten die we met z'n allen bereikt hebben en vooruitkijken naar wat er nog gaat komen. We doen dat met een aantal lezingen in een parallelprogramma tijdens de jaarlijkse landelijke dag van Sovon. Traditiegetrouw wordt deze dag niet uitsluitend bezocht door vogelaars, maar ook door waarnemers van andere soortenorganisaties.

Onder voorzitterschap van Wilmar Remmelts, die vele jaren vanuit LNV sturing gaf aan het NEM worden zeven lezingen gegeven door medewerkers van organisaties die dagelijks met het NEM te maken hebben. We kijken terug op de enorme groei van het NEM in de afgelopen 20 jaar. Voor de vlinders kijken we zelfs meer dan honderd jaar terug naar de veranderingen in de populaties. Vervolgens worden we ingelicht over

technische innovaties op het gebied van het waarnemen en determineren van soorten. En, waar het uiteindelijk allemaal om gaat, we krijgen te horen hoe alle waarnemingen terecht komen in natuurgraadmeters en internationale rapportages.

Het NEM-kernteam

Programma lezingen 20 jaar NEM
 30 november 2019

NEM: 20 jaar aansturing van natuurmonitoring
Tom van der Meij (CBS)

Ruim een eeuw vlindertrends
Chris van Swaay (De Vlinderstichting)

Beeldherkenning, het einde van de veldbioloog?
Vincent Kalkman (Naturalis)

We zien beter in het donker
Marcel Schillemans (Zoogdiervereniging)

Environmental DNA in het NEM – Vissen zonder net
Jelger Heijder (Ravon)

Van waarneming tot natuurindicator
Richard Verweij (CBS)

Het NEM en de Vogel- en Habitatrichtlijn
Annemiek Adams (LNV)

Dagvoorzitter: *Wilmar Remmelts (LNV)*

Ooit kon de zilveren maan in heel Nederland op (toen nog wijd verbreide) vochtige bloemrijke graslanden gevonden worden, nu is hij beperkt tot enkele natuurgebieden.

Meer dan een eeuw aan vlindergegevens geanalyseerd

In het voorjaar is een wetenschappelijk artikel gepubliceerd in *Biological Conservation* over historische trends van Nederlandse dagvlinders, getiteld: "Over a century of data reveal more than 80% decline in butterflies in the Netherlands"¹.

De onderzoekers van het CBS en De Vlinderstichting hebben voor deze studie, naast de in het kader van het NEM meetprogramma dagvlinders verzamelde gegevens, gebruik gemaakt van historische gegevens van 1890 tot 1990. Uit de analyse van 71 soorten blijkt dat tussen 1890 en 2017 het aantal dagvlinders gemiddeld met minstens 84 procent is achteruitgegaan; 15 soorten zijn zelfs helemaal uit Nederland verdwenen. De achteruitgang betreft vooral soorten die gebonden zijn aan één bepaald type habitat, zogenaamde habitatspecialisten.

Vanaf 1990 weten we via het NEM in detail hoe het met de dagvlinders gaat. Daarvoor bestond er nog geen gestandaardiseerd meetnet met vaste vlinderroutes. Heel vroeger werden vlinders vaak verzameld voor collecties. Later kwamen er ook gegevens van excursieverslagen en dagboeken bij. In totaal zijn er zo bijna 300.000 waarnemingen van dagvlinders van voor 1990 opgediept uit historische archieven en ingevoerd. Uit deze ongestandaardiseerde gegevens is het tegenwoordig dankzij moderne statistische technieken mogelijk betrouwbare trends te berekenen.

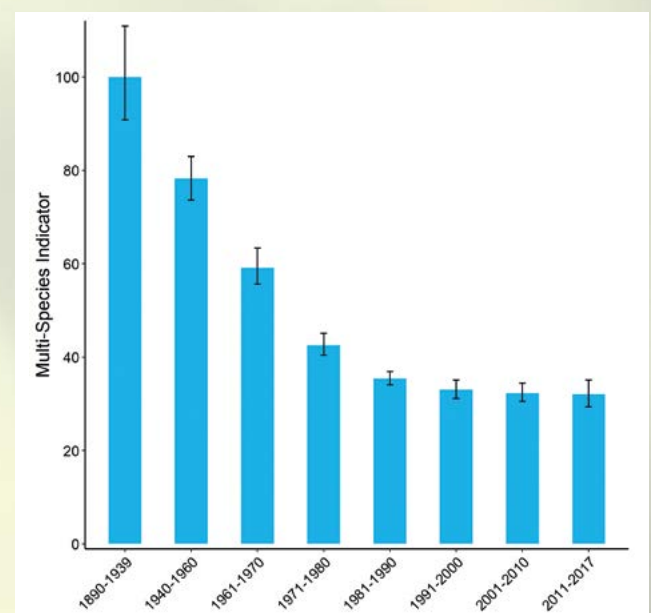
Ook in andere Europese landen als België, Finland en het Verenigd Koninkrijk is de vlinderstand sterk gedaald, maar weinig onderzoeken gaan zo ver terug als in het artikel van het CBS en De Vlinderstichting. Hoewel een oorzaakanalyse geen onderdeel vormde van de vlinderstudie, moet voor verklaringen voor de waargenomen afname van de vlinderstand gedacht worden aan ontginning, versnippering van leefgebieden, klimaatverandering, en met name ook de ontwikkelingen in de landbouw, die in de afgelopen eeuw grootschaliger en intensiever is geworden.

Het artikel trok de aandacht van zowel de nationale als de internationale pers; de achteruitgang van insecten staat sterk in de belangstelling na het recente verschijnen van enkele (internationale) studies die hierop wijzen. Om ook een beeld te krijgen van hoe andere groepen insecten het in Nederland doen, worden momenteel nieuwe technieken getest om insecten mee te monitoren (zie elders deze Nieuwsbrief).

Martin Poot (CBS) en Chris van Swaay (De Vlinderstichting)

Literatuur:

- ¹ van Strien, A.J., van Swaay, C.A.M., van Strien-van Liempt, W.T.F.H., Poot, M.J.M., WallisDeVries, M.F., 2019. Over a century of data reveal more than 80% decline in butterflies in the Netherlands. *Biol. Conserv.* 234, 116–122.

MSI-indicator van 71 Nederlandse dagvlindersoorten, gebaseerd op trends per soort berekend uit List Length-analyse met presentiegegevens op 5x5 km-hok niveau.

Vleermuis Transecttellingen

In 2013 is de Zoogdiervereniging gestart met een nieuw meetprogramma, NEM Vleermuis Transecttellingen (NEM-VTT). Met inmiddels 6 jaar aan data begint het meetprogramma tot wasdom te komen en kunnen we op korte termijn officiële trends vaststellen. Sinds 2013 is het meetprogramma elk jaar gegroeid met nieuwe teams van vrijwilligers en nieuwe routes (transecten) en, met uitzondering van Drenthe en Zeeland, zijn alle provincies nu vertegenwoordigd. Het meetprogramma geeft informatie over de populatie- en verspreidingsontwikkelingen van vier soorten vleermuizen die in andere programma's nog niet goed gevolgd konden worden en bovendien biedt het meetprogramma extra verspreidingsgegevens voor negen andere soorten. Dit is van belang omdat alle in Nederland levende soorten vleermuizen beschermd zijn.

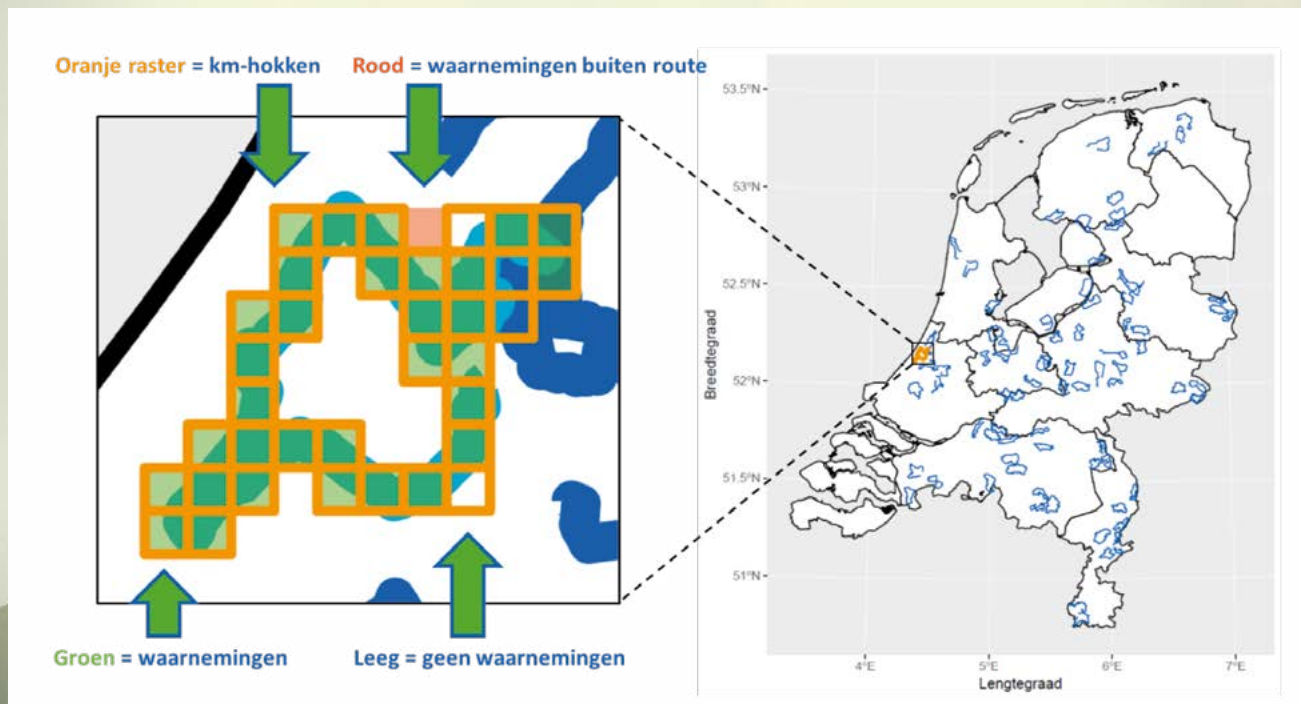
Voor het meetprogramma zijn door het hele land routes van ongeveer 30 km uitgezet (Figuur 1), die in de zomermaanden elk enkele keren met de auto gereden worden, net na zonsondergang, met een zogenaamde *bat-detector* uit het raam of op het dak. Hiermee wordt het geluid van jagende vleermuizen opgenomen. Een aantal soorten kan op basis van dit geluid goed worden onderscheiden, waardoor achteraf locaties van waarnemingen per soort kunnen worden vastgesteld. De vier soorten waar het in dit meetprogramma vooral om gaat zijn ook het meest algemeen in deze opnames. Samen leverden ze in 2018 zo'n 14.000 waarnemingen op (gewone dwergvleermuis: 10.856, ruige dwergvleermuis: 856, rosse vleermuis: 1204, laatvlieger: 1260), wat erop wijst dat we op termijn

betrouwbare trends kunnen produceren. Anno 2019 zijn er 177 vrijwilligers actief en worden er 86 routes gereden, waarvan er nu zo'n 79 goede data opleveren en gebruikt kunnen worden in de analyse.

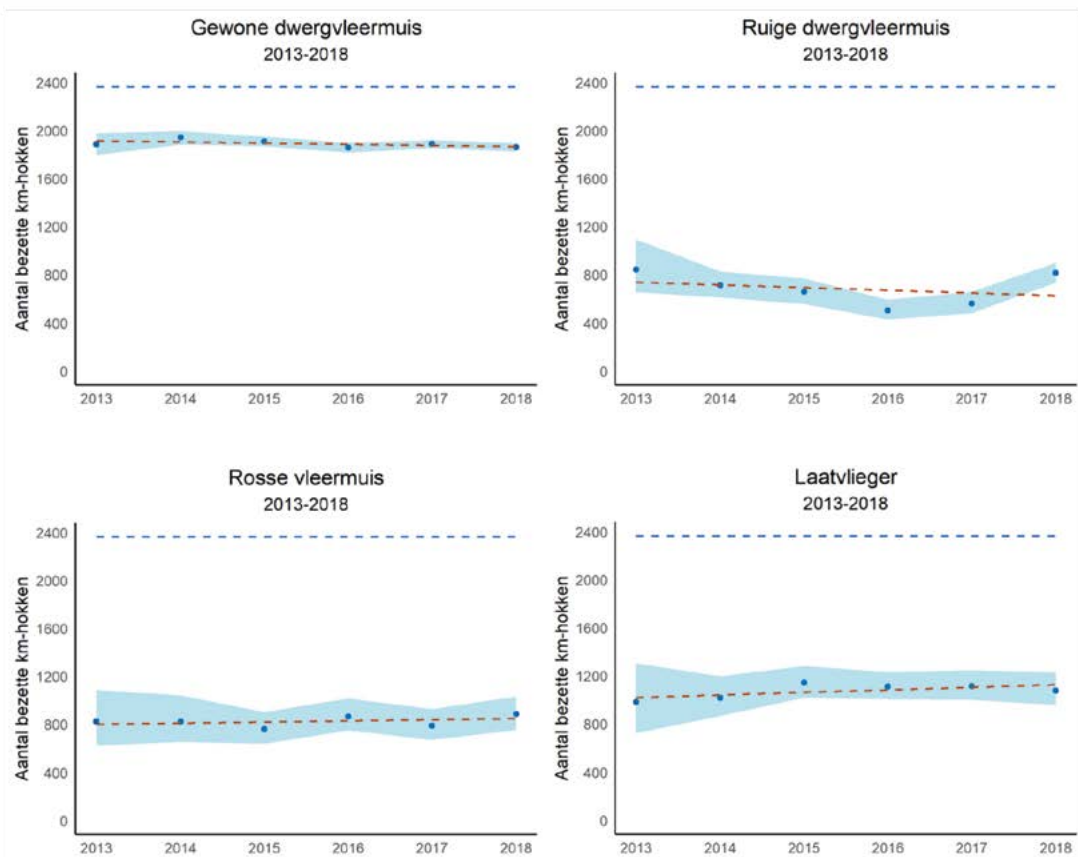
Voor de verdere analyse van de data worden, aan de hand van de tijd en locatie van een waarneming, andere factoren bepaald die mogelijk een effect hebben op de detectie van vleermuizen, zoals weersomstandigheden, routelengte binnen het km-hok, tijd na zonsondergang en biotoop langs de route. En dankzij het feit dat elke route meerdere keren wordt gereden binnen het seizoen, kunnen we in dit meetprogramma de modernste statistische modellen gebruiken die de kans op detectie (trekfraks) berekenen. Deze kunnen we vervolgens expliciet meenemen in het bepalen van de populatie- en verspreidingsontwikkelingen.

Op dit moment zijn we de laatste hand aan het leggen aan deze analyse, dus vooralsnog kunnen we hier alleen voorlopige verspreidingstrends laten zien, welke dus mogelijk nog kunnen veranderen (Figuur 2). Deze trends worden dus ook nog niet meegenomen in de beoordeling voor de nieuwste Rode Lijst Zoogdieren, maar in de nabije toekomst zullen we betrouwbare informatie vergaren en de ontwikkelingen van de vier kern-soorten op de voet (of per auto, eigenlijk) kunnen volgen.

Jelle van Zweden (CBS), Tom van der Meij (CBS) en Marcel Schillemans (Zoogdiervereniging)

Figuur 1. Voorbeeld van het transect bij Wassenaar en de ligging van alle transecten in Nederland. Voor de trendanalyse wordt er per route een raster van km-hokken over gelegd, om te bepalen of en hoeveel waarnemingen binnen dit raster vallen. Vervolgens kan per km-hok de ontwikkeling door de tijd bepaald worden.

Figuur 2. Voorlopige verspreidingstrends van de vier kern-soorten van NEM-VTT. De bovenste, blauwe stippellijn geeft aan dat er in totaal 2365 km-hokken zijn onderzocht. De onderste, rood-bruine stippellijn geeft de lineaire trend door het berekende aantal km-hokken dat bezet wordt door de desbetreffende soort.

De rosse vleermuis (*Nyctalus noctula*) is een van de grootste vleermuissoorten van West-Europa.

Foto: Wesley Overman

Een nieuwe samenwerkingsovereenkomst NEM

Momenteel wordt de laatste hand gelegd aan een nieuwe Samenwerkingsovereenkomst Netwerk Ecologische Monitoring (SOK-NEM). De huidige samenwerkingsovereenkomst dateert uit 1999.

De beweegredenen voor een samenwerking in het Netwerk Ecologische Monitoring zijn sinds 1999 nauwelijks veranderd. Een goede informatievoorziening op het gebied van ecologie en biodiversiteit is essentieel. Hiermee willen de betrokken partijen bereiken dat er een goede en doelgerichte verzameling, opslag, validatie en analyse, en beoordeling en ontsluiting van natuurdata plaatsvindt. Dit teneinde evaluatie, bijstelling en rapportages van natuurbeleid en natuurbeheer te ondersteunen.

De belangrijkste reden om de overeenkomst te vernieuwen is dat er door de "decentralisatie Natuur" een verschui-

ving is opgetreden in de onderlinge verdeling van verantwoordelijkheden tussen partijen, en daarmee ook de financiering van het NEM. De huidige financierende partijen zijn LNV, RWS en de provincies.

Naast deze veranderingen in positie van partijen is er ook een verandering opgetreden in de onderlinge afspraken over informatie-uitwisseling. Zo is de Nationale Databank Flora en Fauna (NDFF) ontwikkeld en ingesteld als middel om data vanuit vele bronnen op te slaan, te valideren en te ontsluiten. Met name voor het ontsluiten van data was in 1999 nog geen duidelijke voorziening.

De verwachting is dat de nieuwe SOK-NEM per 1 januari 2020 van kracht zal worden.

Frank Tillie (LNV)

Colofon

Nieuwsbrief en NEM

De NEM nieuwsbrief is een uitgave van het Netwerk Ecologische Monitoring. Het NEM is een samenwerkingsverband van overheden ten behoeve van de inwinning van natuurgegevens voor beleid.

Bronnen:

NEM gegevens zijn veelal afkomstig van vrijwillige waarnemers die worden aangestuurd door soortenorganisaties.

Dit betreft:

Anemoon (marie organismen, weekdieren)

BLWG (korstmossen, mossen)

De Vlinderstichting (dagvlinders, libellen)

EIS (diverse insecten)

FLORON (planten)

NMV (paddenstoelen)

RAVON (reptielen, amfibieën, vissen)

Sovon (vogels)

Zoogdiervereniging (zoogdieren, incl. vleermuizen)

Tevens worden gegevens door het NEM betrokken van o.a.

RWS, provincies en NDFF.

Redactie:

Frank Tillie, Ruud Bink, Tom van der Meij, Richard Verweij

Eindredactie:

Richard Verweij (CBS) rvrj@cbs.nl

Reacties naar:

CBS t.a.v. Richard Verweij (B6029)

Postbus 24500

2490 HA Den Haag

Website:

www.netwerkecologischemonitoring.nl

Vormgeving en druk:

Quantes

